

IZVORI ZA PROUČAVANJE GOSPODARSKIH PRILIKA U MEĐIMURJU (1918.-1929.)

Rad se bavi proučavanjem arhivskih izvora relevantnih za proučavanje gospodarskih prilika u Međimurju u razdoblju od 1918. do 1929. godine koji se čuvaju u Državnom arhivu za Međimurje te u manjem dijelu u Knjižnici “Nikola Zrinski” Čakovec. U prilogu su dane i informacije o pravnim osobama čijim radom je nastalo arhivsko gradivo.

UVOD

Međimurje je od 1861. do 1918. godine spadalo u sastav Mađarske. Što se tiče upravno-teritorijalnog ustrojstva, Međimurje je pripadalo u sastav županije Zala te je bilo podijeljeno na dva upravna kotara, Čakovec i Prelog, a takav ustroj održao se do završetka Prvog svjetskog rata i raspada Austro-Ugarske monarhije. Već u drugoj polovini 19. stoljeća u Međimurju se, zahvaljujući stimulativnoj poduzetničkoj klimi, povoljnom geoprometnom položaju, brojnosti jeftine radne snage kao i prisutnosti židovske populacije koja je doseljavala iz susjednih područja (Mađarske, Slovenije, Austrije), stvaraju solidni temelji za razvoj industrije, obrtništva, bankarstva i ostalih gospodarskih grana koje će se oslobođenjem Međimurja na Badnjak 1918. godine te njegovog povratka u sastav Hrvatske, na osnovu mirovnog ugovora u Trianonu 1920. godine, nastaviti razvijati te će pravne osobe iz tih grana obnoviti poslovne veze s pravnim osobama u državama nasljednicama bivše Austro-Ugarske monarhije.

IZVORI ZA PROUČAVANJE GOSPODARSKIH PRILIKA U MEĐIMURJU (1918. - 1929.)

Potkraj 1918. godine, nakon kapitulacije Austro-Ugarske monarhije na čitavom njezinom teritoriju, dolazilo je do izbijanja nemira i revolucionarnih previranja potaknutih sličnim događajima na području srednje i istočne Europe. Kao i na području Hrvatske i Slavonije, diljem Međimurja je početkom studenog 1918.

godine započeo niz spontanih revolucionarnih pokreta koji su se manifestirali kroz napade na imovinu i objekte u vlasništvu plemstva i imućnih pripadnika građanstva, napadima na javne institucije (općine, škole.), devastaciji i pljački imovine i sl. Pokret se nakon nekoliko dana spontano ugasio te se situacija normalizirala. Mađarske vlasti brzo su reagirale donošenjem proglašenja o prijekom sudu za buduće izazivače i izgređnike protiv javnog reda i mira i za njih je bila predviđena smrtna kazna. On se počeo primjenjivati retrogradno zbog nemira. Nakon proglašenja proglašenja „statariuma“ ubrzo su uslijedile represalije koje je provodila mađarska žandarmerija i vojska po međimurskim naseljima, a manifestirale su se kroz hapšenja, mučenja i likvidacije mogućih krivaca.¹ Takva situacija potrajala je gotovo do Badnjaka 1918. godine kada su iz Međimurja protjerane mađarske postrojbe te je ono vraćeno u sastav Hrvatske. Mađarska će se morati odreći Međimurja na temelju mirovnog ugovora u Trianonu 1920. godine.

Kao što je prije spomenuto, u nemirima koji su započeli u studenom i potrajali gotovo do kraja prosinca 1918. godine, uz javne institucije kao simbole vlasti bila je devastirana i privatna imovina imućnijih pripadnika građanstva, kao naprimjer trgovačke radnje, gospodarski objekti i sl.² Nakon protjerivanja mađarskih postrojbi iz Međimurja početkom 1919. godine kao najviša civilna vlast оформljena je institucija građanskog povjereništva za Međimurje. Navedena institucija je, ubrzo po osnutku i imenovanju dr. Ivana Novaka građanskim povjerenikom³ za Međimurje, nastojala uspostaviti kontrolu nad sveopćim stanjem u Međimurju u pogledu javne sigurnosti, zaštite imovine, gospodarskih resursa i sl. Među takve mjere spadalo je uvođenje sekvestra, odnosno privremene uprave nad izvorima nafte u Selnici. Eksploatacija izvora nafte u Selnici započela je 1884./1885. godine bušenjem prvih bušotina na inicijativu bečkog poduzetnika Wihelma Singera. Nekoliko godina kasnije 1889./1890. koncesijsku dozvolu za eksploataciju nafte posjedovao je H. Stavenov koji je dao izbušiti četiri bušotine te je uspio iscrpiti nekoliko vagona nafte koja se s obzirom na kvalitetu koristila za petrolej, odno-

¹ O događajima u studenom 1918. godine najdetaljnije se može pročitati u monografiji Vladimira Kapuna, „Međimurje 1918.“ O navedenom pokretu može se čitati i u radovima objavljenim u zborniku skupa „Pomurje 1914.-1920.“, održanom 2011. godine u Čakovcu te u zborniku skupa „Varaždin i sjeverozapadna Hrvatska u Velikom ratu“.

² O nemirima potkraj 1918. godine najviše podataka se može pronaći u spomenicima škola, župnih ureda te eventualno u privatnim zbirkama koje su se sačuvala u obiteljima u što se uvjerila sama autorica ovog rada tijekom istraživanja tematike za izlaganje održano na znanstvenom skupu u Varaždinu u organizaciji Zavoda za znanstveni rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti 2014. godine posvećenog Prvom svjetskom ratu.

³ Dr. Ivan Novak (1884-1934), rodом iz Macinca; bio je pravnik, publicist, književnik i političar čijom je zaslugom pokrenuta akcija za oslobođenje Međimurja na Badnjak 1918. godine. Vidi: *Dr. Ivan Novak nacionalni osloboditelj i preporoditelj Međimurja*, Knjižnica i čitaonica Čakovec, Čakovec, 1998., katalog izložbe.

sno rasvjetu. Godine 1895. W. Singer otkupio je koncesijsku dozvolu od H. Stavenova, koji je u međuvremenu propao, te je time stekao primat u eksploataciji nafte. Od 1890. godine započeta je redovna proizvodnja nafte te je početkom 20. stoljeća čak izgrađen naftovod od Selnice do spremnika kod željezničke stanice u Murskom Središću.⁴ Godine 1911. W. Singer je za 15% od dobivene nafte i plina ustupio svoja prava engleskoj tvrtki „London-Budapest oil Syndicate“, ali već 1913. godine ugovor između Wilhelma Singera i navedene tvrtke je razvrgnut. U razdoblju Prvog svjetskog rata nafta se i dalje eksploatirala pod nadzorom W. Singera. U nemirima koji su izbili početkom studenog 1918. godine, koliko je razvidno iz arhivskih izvora, lokacija naftnih izvora pretrpjela je tešku devastaciju te su tom prilikom gotovo svi izvori bili zatrpani. Temeljito su opljačkane sve zgrade i inventar te su ostali samo zidovi - dok su oprema i strojevi bili uništeni, razbijeni i razbacani.⁵ Prema naredbi građanskog povjerenika za Međimurje dr. Ivana Novaka od 24. ožujka 1919. navedeni izvori su eksproprirani i stavljeni pod sekvistar, odnosno državnu upravu, te je 28. ožujka 1919. upravu nad istima trebao preuzeti privremeni upravitelj Karlo Vargazon.⁶ Iz dostupnih dokumenata u fondu „Ostavština Novak“ u Knjižnici „Nikola Zrinski“ Čakovec može se saznati da je nakon preuzimanja uprave nad izvorima nafte u Selnici, uslijedilo donošenje odluke o inventarizaciji i procjeni stanja te je Građansko povjereništvo pismeno zamolilo Kraljevsku zemaljsku vladu u Zagrebu za slanjem stručnjaka što je ubrzo i uslijedilo. Inventarizacija i procjena su obavljene te su obaviještene nadležne institucije.⁷ Upravitelju Karlu Vargazonu dana je suglasnost tadašnjih građanskih povjerenika za Međimurje za kreditna zaduženja kod Prve hrvatske štedionice radi pokretanja investicija na devastiranoj imovini tvrtke te je u tu svrhu dao kao garanciju upisati založno pravo nad zalihama nafte te ostalim prihodima i potraživanjima poduzeća. Karlo Vargazon dao je na osnovi odobrenih sredstava iz kredita obnoviti devastirane zgrade, pokrenuo je bušenje novih bu-

⁴ Vladimir KALŠAN, Građansko društvo u Međimurju, Čakovec, 2000., 103-104.; <http://www.selnica.hr/opcina/povijest/nafta-u-selnici/> (preuzeto 21.1.2019.) W. Singer je nakon otkupa koncesije dao izbušiti čak 31 bušotinu uz potporu mađarskih institucija. Naftovod je izgrađen 1901.-1904. godine.

⁵ Knjižnica „Nikola Zrinski“ Čakovec, „Ostavština Novak“, omot 22, Predstavka Ministarstvu pravde u Beogradu „Izvori nafte u Selnici“.

⁶ Knjižnica „Nikola Zrinski“ Čakovec, „Ostavština Novak“, omot 22, isto. Naredba kojom se stavljaju pod državni nadzor Petrolejski izvori u Selnici. U navedenoj naredbi obaviješteni su između ostalog Leopold Fried, upravitelj izvora u Selnici, g. Bogdan Svoboda, šumarski nadzornik, i Karlo Vargazon kao imenovani privremeni upravitelj nad izvorima.

⁷ Knjižnica „Nikola Zrinski“ Čakovec, „Ostavština Novak“, omot 22, Predstavka Ministarstvu pravde u Beogradu, Predstavka upravitelja „Petrolejskih izvora“ u Selnici od 27. 8. 1921. Obaviješteni su Ministarstvo šuma i ruda te Ministarstvo trgovine, obrta i industrije uz mišljenje povjerenstva da se treba smjestiti pokrenuti što produktivnija eksploatacija izvora.

šotina, nabavio novu opremu i inventar te zaposlio stručne djelatnike.⁸ Građansko povjereništvo obratilo se bezuspješno na nekoliko ministarstava prvenstveno radi mogućeg slanja stručnog povjerenstva koje bi trebalo provesti kontrolu poslovanja naftnih izvora i odrediti daljnje mjere za eksploataciju. Od institucija jedino je Ministarstvo šuma i ruda poslalo komisiju koja je izvršila uvid 22. lipnja 1920. godine. Građansko povjereništvo za Međimurje je 5. travnja 1921. godine službeno zatražilo od Ministarstva pravde, sekcije u Zagrebu, da se postavi sekvestar nad izvorima i istovremeno obavijestilo da sve poslove obavlja Karlo Vargazon. Prema rješenju Ministarstva pravde 15. lipnja 1921. godine imenovani su državni komesari, a s odjela istog ministarstva u Zagrebu poslana je odluka kojom je K. Vargazon razriješen odnosno otpušten s dužnosti upravitelja. Karlo Vargazon se nakon otkaza obraćao svojim predstavkama na više institucija (Ministarstvo šuma i ruda, Kraljevsko namjesništvo u Zagrebu, Građansko povjereništvo za Međimurje) u kojima je zahtijevao da se pošalje stručna komisija radi uvida u poslovanje poduzeća kao i da se oslobodi odgovornosti za kredit u iznosu od 600 000 kruna podignut kod Prve hrvatske štedionice, podružnice Čakovec. U svojoj predstavi K. Vargazon je između ostalog tražio da mu se isplati naknada od 280 000 kruna za 28 mjeseci rada na poziciji upravitelja naftnih izvora. Iz predstavke upućene Ministarstvu pravde u Beogradu od 27. kolovoza 1921. može se saznati da je u tom trenutku tvrtka bila potpuno u zastoju, da se ne obavlja eksploatacija kao i da je sekvestar s tvrtke maknut- iako se Wilhelm Singer trenutno vodio kao strani državljanin. W. Singer će 1922. godine uspijeti steći državljanstvo Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca te će mu biti vraćena ranije stečena rudna prava i dodijeljena 34 istražna naftna polja. Dana 29. studenog 1923. godine utemeljeno je Međimursko petrolejsko d.d. (Medjumurjer Petroleum A. G.) čiji je dionički kapital iznosio 2,5 milijuna dinara, a temeljna djelatnost kojom se tvrtka bavila bila je eksploatacija naftnih područja u Jugoslaviji.⁹ Budući da gradivo navedene tvrtke Međimursko petrolejsko d. d. nije sačuvano, osim iznimno poneki dokument u gradivu obrtničkih udruženja u razdoblju između 1920.-1940., o daljnjem eksploatiranju nafte na području Selnice nema arhivskih izvora.¹⁰ Poznato je iz dostupne publicistike da je eksploatacija naftnih polja nastavljena do izbijanja Drugog svjetskog rata te da se izmijenilo nekoliko stranih koncesionara.¹¹

⁸ Knjižnica, „Ostavština Novak“, isto. Kreditno zaduženje iznosilo je 600 000 kruna.

⁹ Compass Finanzielles Jahrbuch Jugoslawien/ Financijski godišnjak Jugoslavija, Kompass d. d., Zagreb, 1928., 490.

¹⁰ U fondu 140., Obrtni zbor za grad i kotar Čakovec (1895-1950) može se među gradivom koje se odnosi na opće administrativno poslovanje obrtnog zbora pronaći dokumente, korespondencije koje se odnose na osposobljavanje šegrtu iz struka vezanih uz naftno rudarstvo.

¹¹ V. KALŠAN, *Građansko društvo u Međimurju*, 2000., 104-107.

Među sačuvanom dokumentacijom u fondu „Ostavština Novak“ sačuvana je odluka Građanskog povjerenika za Međimurje o privremenoj dozvoli za eksploataciju ugljena u Peklenici kod Mursko Središća izdana 24. listopada 1919. godine Karlu Vargazonu. U odluci je istaknuto da će eksploatacija biti pod nadzorom države, odnosno Povjereništva koje će imati utjecaj na cijenu ugljena kod distribucije stanovništvu – što je moglo značiti da su time bile opstruirane bilo kakve špekulacije te je u istoj istaknuto da će korisnik koncesije, Karlo Vargazon isplaćivati 20 % od dobiti u korist države. U gradivu javne uprave nakon 1945. godine u fondu Narodnog odbora kotara Čakovec sačuvan je poziv na zasjedanje tadašnjeg Vijeća proizvođača s prilogom posvećenim problematici rudarstva u Međimurju¹² iz kojeg se može saznati da su se počeci eksploatacije odvijali na primitivnoj bazi, da se iskopavalo na površinskim slojevima do 20 metara dubine, da se nije vršilo istraživanje slojeva te da je Rudnik eksploatirao područje istočno od ceste Čakovec-Lendava. U predstavci Karla Vargazona upućenoj Ministarstvu šuma i ruda napomenuto je da je Rudnik „Peklenica“. tijekom niza godina poslovao u teškim okolnostima, da su u svrhu postizanja većih kapaciteta proizvodnje i što povoljnije eksploatacije rudarskih jama, izvršene znatne investicije u rudniku poput uvođenja strojnih postrojenja, voznog parka itd. Zbog konstantnog opadanja cijene ugljena na tržištu, kao i velike konkurencije što se tiče prodaje, već 1929. godine započelo je otežano poslovanje Rudnika „Peklenica“. Zbog opterećenosti tvrtke raznim kreditima kao i problema njihove otplate te otežanog podmirivanja isplate plaća zaposlenima i nabave potrebnih sredstava, Rudnik „Peklenica“ bio je stavljen pod sekvestar na temelju zahtjeva vjerovnika¹³ 18. srpnja 1930. godine – što je značilo stavljanje cjelokupne imovine tvrtke (rudna polja, zgrade, inventar, oprema, pokretni inventar) pod upravu sekvestra imenovanog od strane nadležnog Okružnog suda u Beloj Crkvi koji je trebao brinuti o daljnjem redovnom poslovanju Rudnika „Peklenica“.¹⁴ Već iduće godine, 31. ožujka 1931. imenovan je novi sekvestar koji je trebao skrbiti o nastavku poslovanja Rudnika.¹⁵ Zbog gospodarske krize, kao i prevelikih potraživanja od strane raznih vjerovnika, dana 17. srpnja 1931. proglašen je stečaj nad *Rudnikom* te se o daljnjem djelovanju istoga

¹² HR-DAM-15., Narodni odbor kotara Čakovec (1945-1962), svežanj „Zapisnici sjednica Narodnog odbora kotara Čakovec“ 1945-1957, Akt 7320/57., Poziv na zasjedanje Vijeća proizvođača od 14. 8. 1957. za 24. kolovoza 1957. godine s prilogom, referatom „Problemi i perspektive rudarenja u Međimurju“.

¹³ HR-DAM-193., Međimurski ugljenokopi Mursko Središće (1945-1972), Rudnik Peklenica 1930.-1939., 1945., 1949., Stečaj Rudnika Peklenica (objave, rješenja, zapisnici, korespondencije, računi, troškovnici) 1930.-1939., 1949., kut. 1. Vjerovnici Rudnika (Ugljenika) Peklenica bili su Bratinska blagajna za osiguranje rudarskih radnika iz Zagreba i Državno rudarsko satništvo iz Zagreba.

¹⁴ Imenovani sekvestar bio je Mijo Kovač iz Čakovca.

¹⁵ Novi sekvestar imenovan od strane Okružnog suda u Beloj Crkvi bio je ing. Makso Streiher iz Murskog Središća.

može saznati iz gradiva Općinskog (Kotarskog) suda u Čakovcu i to iz dokumentacijske cjeline koja se odnosi na konfiskacije i nacionalizacije nakon 1945. godine. U predmetnom spisu pod oznakom R 736/1950., koji sadrži razne korespondencije, troškovnike, potvrde, pozive na ročišta i podneske koji se odnose na stečaj Rudnika „Peklenica“ - Karlo Vargazon k. d.¹⁶ Mursko Središće, odnosno njegova stečajnog upravitelja, može se saznati da je dr. Bela Laszlo preuzeo vođenje stečaja nad *Rudnikom* 13. svibnja 1932. godine te ga vodio do 31. ožujka 1939. godine pa i kasnije. Između ostalog, skrbio je o poslovanju tvrtke i u konačnici održao *Rudnik*. Tvrtka je početkom 1930-ih bila procijenjena na vrijednost od 6 milijuna dinara. Na javnoj dražbi 1939. godine Rudnik „Peklenica“ postigao je cijenu od 4 058 350 dinara, a kupila ga je Mestna hranilnica Maribor. Rudnik „Peklenica“ ostao je u njenom vlasništvu sve do završetka Drugog svjetskog rata. U novim okolnostima Rudnik „Peklenica“ je eksproprijiran dotadašnjem vlasniku, Mestnoj hranilnici Maribor i podržavljen.¹⁷

U Međimurju je pored rudarstva bilo razvijeno i obrtništvo kao jedna od prosperitetnijih grana gospodarstva. Kao zasebna gospodarska djelatnost bilo je regulirano Obrtnim zakonom iz 1884. godine koji je bio važeći na području Hrvatske i Mađarske. Navedeni zakon ostao je pravno važeći i nakon završetka Prvog svjetskog rata i raspada Austro-Ugarske monarhije. Obrtni zakon regulirao je načine udruživanja obrtničke populacije kroz obrtne zborove, uvjete obavljanja obrtne djelatnosti, vrijeme naučovanja za naučnike, broj članova koje je pojedino udruženje moglo okupljati na nekom prostoru, tijela od kojih je obrtni zbor bio ustrojen. Propisivao je nadležnost tijela zaduženih za nadzor nad radom obrtnih zborova i sl. Djelovanje obrtnih zborova kao obrtničkih udruženja raznih vrsta struka bilo je detaljnije regulirano kroz njihova vlastita pravila koja su detaljno propisivala mnoge odredbe od broja članova, njihovih prava i dužnosti, tijela od kojih je obrtni zbor bio ustrojen (upravni odbor, nadzorni odbor, glavna skupština), zakonitosti rada obrtnih zborova do definiranja tko zastupa obrtni zbor u pravnom prometu. Najviše tijelo, koje je zastupalo neko obrtničko udruženje, predstavljala je Glavna skupština koja je okupljala sve obrtnike raznih struka na nekom području te je odlučivala o najvažnijim pitanjima relevantnim za rad udruženja poput: donošenja vlastitih pravila, izbora članova Upravnog i Nadzornog odbora, odobravanja završnih računa i izvještaja o radu Upravnog i

¹⁶ Skraćenica k. d. označava komanditno društvo koje je prema Trgovačkom zakonu iz 1875. godine označavalo vrstu trgovačkog društva kod kojeg jedan ili više vanjskih članova jamči samo ugovorom određenim udjelom imovine dok jedan ili više unutarnjih članova snosi neograničenu i solidarnu odgovornost.

¹⁷ HR-DAM-100., Općinski (Kotarski sud) sud u Čakovcu (1945-1990), svežanj „Konfiskacije“ 800-1000, R 892/1946. Mestna hranilnica Maribor.

Nadzornog odbora i sl. Upravni odbor odlučivao je o svim ostalim pitanjima koja nisu spadala u djelokrug rada Glavne skupštine, dok je Nadzorni odbor obavljao nadzor nad radom Upravnog odbora i Obrtnog zbora te o tome podnosio izvještaj Glavnoj skupštini. Rad obrtničkih udruženja u Međimurju odvijao se do izbijanja Velikog rata te je tijekom rata njihovo djelovanje zamrlo. Povratkom Međimurja u sastav Hrvatske potkraj 1918. godine omogućeno je uključivanje u gospodarske tokove nove države, Kraljevine SHS te je stoga obrtničkoj populaciji bilo u interesu ponovno osnivanje, odnosno obnavljanje rada obrtnih zborova koji su primarno trebali štititi njihove interese i promicati njihovu struku. Već 29. svibnja 1921. godine održana je konstituirajuća skupština Obrtnog zbora za trg i kotar Čakovec te je isti započeo djelovati u iznajmljenom prostoru u zgradi Vatrogasnog društva „Čakovec“.¹⁸ Obrtni zbor za trg i kotar Čakovec okupljao je obrtnike na području kotara Čakovec, a potkraj 1920-ih godina brojio je oko 313 članova.¹⁹ Obrtni zbor za kotar Prelog započeo je djelovati 15. veljače 1925. godine kada je evidentirano održavanje konstituirajuće glavne skupštine. Obrtni zbor za kotar Prelog djelovao je u iznajmljenom prostoru u privatnom vlasništvu te je potkraj 1920-ih godina okupljao obrtničku populaciju na području kotara Prelog od oko 100 članova, a tijekom 1930-ih čak do 150 članova.²⁰ Obrtni zbor za općine Kotoriba i Donja Dubrava u Kotoribi smatra se jednim od najstarijih udruženja čije postojanje datira od 1892. godine te je tijekom Prvog svjetskog rata njegovo djelovanje zamrlo, a ponovno je započeo djelovati od 12. lipnja 1927. godine. Obrtni zbor je okupljao obrtničku populaciju na području općina Kotoriba i Donja Dubrava- iako su iste prema upravnom ustroju spadale u kotar Prelog te time i nadležnost Obrtnog zbora za kotar Prelog. Potkraj 1920-ih godina Obrtni zbor za Kotoribu i Donju Dubravu brojio je oko 120 članova.²¹

¹⁸ Navedeno udruženje pod nazivom Obrtni zbor Čakovec utemeljeno je 1895. godine te o njegovom djelovanju nema puno informacija, a tijekom Prvog svjetskog rata, kao i neposredno po završetku, njegovo djelovanje je bilo zamrlo.

¹⁹ *Obrtništvo u Međimurju (1921-1962)*, Državni arhiv za Međimurje, 2015., katalog izložbe; Sumarni inventar fonda 140., Obrtni zbor za grad i kotar Čakovec (1895-1950). Kotar Čakovec obuhvaćao je sljedeće općine: Belicu, Čakovec trgovište, Čakovec okolicu, Gornji Mihaljevec, Macinec, Mursko Središće, Nedelišće, Podturen, Strahoninec, Sveti Juraj na Bregu, Sveti Martin na Muri, Štrigova i Vratišinec.

²⁰ Sumarni inventar fonda 141., Obrtni zbor za kotar Prelog (1906-1950); *Obrtništvo u Međimurju (1921-1962)*, 2015, katalog izložbe.

²¹ Sumarni inventar fonda 142., Udruženje zanatlija za općine Kotoriba i Donja Dubrava u Kotoribi (1908-1945); *Obrtništvo u Međimurju (1921-1962)*, katalog izložbe. Broj članova u obrtnim zborovima može se saznati iz zapisnika sjednica Upravnog odbora, odnosno godišnjih zasjedanja glavnih skupština.

Arhivski fondovi „Obrtni zbor za grad i kotar Čakovec“, „Obrtni zbor za kotar Prelog“ i „Udruženje zanatlija za općine Kotoriba i Donja Dubrava“ u Kotoribi sadrže uglavnom sljedeće serije, cjeline gradiva poput upravljanja, općih poslova i gradiva o članstvu udruženja.²² Cjelina „Upravljanje“ uglavnom sadrži dokumentaciju poput zapisnika zasjedanja glavnih skupština, sjednica upravnih i nadzornih odbora kao i sjednica povremenih komisija i odbora formiranih od strane obrtnog zbora za bavljenje određenim pitanjima. Cjelina je prvenstveno zanimljiva jer uz standardne problematike tipične za obrtničku populaciju - poput suzbijanja nelojalne konkurencije, zaštite interesa i promicanja ugleda obrtničke struke, rješavanje problema na relaciji majstor-naučnik - u zapisnicima se mogu pronaći i obavijesti vezane uz svakodnevni život i društveni život lokalnih sredina poput: podupiranja raznih udruga, podržavanje raznih humanitarnih akcija, donacije potrebitima, zaštita kulturnih dobara i sl.²³ Cjelina koja se odnosi na opće poslove sadrži razne vrste gradiva poput zamolbi, podnesaka, korespondencije s pravnim i fizičkim osobama, obavijesti itd. Takva cjelina sadrži i popratne evidencije.²⁴ Cjelina koja se odnosi na članove udruženja uglavnom sadrži evidencije u obliku registara, kazala, očevidnika, koji sadrže podatke o naučnicima, pomoćnicima i majstorima, te dokumentaciju poput ugovora o učenju, zapisnike o polaganju pomoćničkih ispita, rješenja o obrtnim dozvolama kao i popise i evidencije o neplaćenim članarinama te nezakonitoj konkurenciji odnosno nadriobrtnicima. U evidencijama poput upisnika šegрта koje se nalaze u fondu „Obrtni zbor za kotar Prelog“ i „Obrtni zbor za grad i kotar Čakovec“ uočljivo je da su majstori obrtnici, osim naučnika s područja nadležnog obrtnog zbora, primali na osposobljavanje i naučnike iz susjednih područja. Obrtnici na teritoriju Obrtnog zbora za kotar Prelog primali su naučnike s područja Podravine, Hrvatskog zagorja, Slavonije te, uz poneku iznimku, iz slovenskog Prekmurja (Legrad, Ludbreg, Varaždinske Toplice, Mali Bukovec, Klanjec, Cerje Tužno, Đelekovec, Križovljan, Donja Lendava).²⁵ Obrtnici na području Obrtnog zbora Čakovec primali su na naukovanje naučnike iz područja Hrvatskog zagorja, Podravine, Slovenije (Prekmurje, Štajerska), Slavonije, Banije, Like (Dobrovnik, Središće od Dravi, Vinkovci, Petešovci, Vodranci, Remetinec, Budinščina, Krapina,

²² Sva tri fonda su obrađena i opisana prema međunarodnim normama za opis arhivskog gradiva ISAD(G) i ISAAR (CPF). Izuzetak je fond 140., Obrtni zbor za grad i kotar „Čakovec“ koji uz navedene cjeline sadrži i cjeline poput normativnih akata, imovine, financija i ostalo.

²³ *Obrtništvo u Međimurju (1921-1962)*, 2015, katalog izložbe. U zapisniku sjednice Obrtnog zbora za kotar „Prelog“ iz 1930-ih može se pronaći obavijest o podupiranju lokalnog Vatrogasnog društva kroz donaciju za nabavu nove štrcaljke.

²⁴ Cjelina „Opći poslovi“ uglavnom sadrži kazala i urudžbene zapisnike.

²⁵ HR-DAM-141., Obrtni zbor za kotar „Prelog“ (1906-1950), Članovi, Evidencija šegрта (upisnik) 1919-1928., knj. 15.

Bjelovar, Varaždinske Toplice, Ljutomer, Breznički Hum, Varaždin, Novi Marof, Krapje, Dolga Vas, Bednja, Dolnja Bistrica, Gornji Lakoš, Gederovci, Lešće, Vurberg, Murska Sobota, Križevci).²⁶ Shodno je napomenuti da su 1932. godine obrtni zborovi promijenili nazive u udruženja zanatlija sukladno Zakonu o radnjama iz 1931. te su nastavili djelovanje na svom području nadležnosti do potkraj 1940-ih godina kada su zbog zakonskih izmjena ukinuti te su ih kao pravni nasljednici zamijenile zanatske komore.²⁷

Među značajnije grane gospodarstva u Međimurju, između ostaloga, spadalo je i bankarstvo koje se počelo razvijati u drugoj polovini 19. stoljeća zahvaljujući židovskoj populaciji koja je imigrirala iz susjednih područja (južna Mađarska, Slovenija, Gradišće). Kao financijske institucije osnivane su štedionice koje su obavljale poslove poput dodjele kredita, primanja štednje i ukamaćivanja, preuzimanja depozita na čuvanje, trgovine vrijednosnim papirima, posredovanja kod osiguravanja imovine i sl. Pojedine su se čak bavile i dodatnim djelatnostima poput skladištenja robe i trgovine. Najstarija štedionica koja je utemeljena u Međimurju bila je Čakovečka štedionica d. d. Čakovec, osnovana 1871. godine. Slijedeća štedionica je Međimurska štedionica d. d. Čakovec, utemeljena 1881. godine. Obje štedionice će se 1920. godine spojiti u Čakovečko-Međimursku štedionicu d. d. Čakovec.²⁸ Štedionica je djelovala do likvidacije 23. listopada 1945. godine prema rješenju Okružnog narodnog suda u Varaždinu kao trgovačkog suda.²⁹ Čakovečko-Međimurska štedionica bavila se, uz financijske poslove i uslužnim djelatnostima poput pružanja usluge skladištenja i trgovine. Godine 1891. utemeljena su Čakovečka javna skladišta d. d. (Csakathurner öffentliche Lagerhäuser-Aktiengesellschaft) u vlasništvu Lea Hirschmanna, a 1919. godine kupljena su od Čakovečke štedionice d. d. i Međimurske štedionice d. d.³⁰ Donjomeđimurska štedionica d. d. Prelog utemeljena je 1873. godine sa sjedištem u Prelogu, a pod istim nazivom registrirana je 23. siječnja 1923. godine kod Kra-

²⁶ HR-DAM-140., Obrtni zbor za grad i kotar „Čakovec“ (1895-1950), Članovi, Očevidnik šegrtskih ugovora 1921-1924., knj. 13; Očevidnik šegrtskih ugovora 1924-1932., knj. 14.

²⁷ *Obrtništvo u Međimurju (1921-1962)*, katalog izložbe.; Jasna Požgan, Ivana Posedi, „Arhivsko gradivo obrtničkih udruženja u međuratnome razdoblju na području Međimurja i koprivničke Podravine“, Zbornik radova 5. kongresa hrvatskih arhivista održanog 24. do 27. listopada 2017. godine u Zadru, Hrvatsko arhivističko društvo, Državni arhiv u Zadru, Zagreb, 2017., 365-377.

²⁸ „Narodne novine“, 1921., br. 5.

²⁹ „Narodne novine“, 1945., br. 89.

³⁰ *Compass Finanzielles Jahrbuch Jugoslawien*, Compassverlag, Wien, 1938., 281.; Dopis Čakovečko-Međimurske štedionice d. d. u likvidaciji upućen Ministarstvu financija/Komisiji za preuzimanje konfiscirane imovine novačnih zavoda u svezi Čakovečkih javnih skladišta od 24. travnja 1947. godine; *Bankarstvo u Međimurju*, Državni arhiv za Međimurje, 2013., katalog izložbe.

ljevskog sudbenog stola u Varaždinu.³¹ Štedionica je djelovala do 19. ožujka 1947. godine kada je pokrenuta likvidacija.³² Preloška štedionica d.d. Prelog utemeljena je 25. rujna 1905. godine sa sjedištem u Prelogu, a pod istim nazivom registrirana je kod Kraljevskog sudbenog stola u Varaždinu 31. prosinca 1921. godine.³³ Štedionica je djelovala do likvidacije pokrenute na osnovi Uredbe o likvidaciji odnosa nastalih konfiskacijom imovine privatnih kreditnih poduzeća.³⁴ Kotoribska štedionica d. d. u Kotoribi utemeljena je 1891. godine, a pod istim nazivom je upisana u trgovački registar Kraljevskog sudbenog stola u Nagykanizsi 11. veljače 1892. godine.³⁵ Štedionica je pod istim nazivom registrirana kod Kraljevskog sudbenog stola u Varaždinu 25. ožujka 1922. godine. Štedionica je djelovala do likvidacije pokrenute 19. ožujka 1947. godine.³⁶ Kako su sve navedene štedionice prema još uvijek pravno važećoj legislativi spadale u dionička društva, bile su kao takve ustrojene od sljedećih tijela: Upravnog odbora/ravnateljstva, Nadzornog odbora i Glavne skupštine.³⁷ Glavna skupština kao tijelo koje je okupljalo sve dioničare, odlučivala je o najvažnijim pitanjima poput potvrđivanja pravila štedionice, izbora članova Upravnog i Nadzornog odbora, prihvaćanja završnih računa i izvještaja, raspodjele dobiti i sl. Nadzorni odbor obavljao je uvid u financijsko poslovanje štedionice i podnosio izvještaj Glavnoj skupštini. Ravnateljstvo, odnosno Upravni odbor, bavio se svim onim poslovima koji nisu spadali u djelokrug Glavne skupštine poput: razmatranja zahtjeva o dodjeli kredita, pitanjima vezanih uz zaposlenike i njihova prava i dužnosti itd.

Što se tiče arhivskog gradiva navedenih štedionica, gradivo fonda 148. Kotoribske štedionice sačuvano je u fragmentarnom obliku, gradivo fondova Donjomeđimurske štedionice d. d. i Preloške štedionice d. d. je djelomično sačuvano dok je najcjelovitije sačuvano gradivo fonda Čakovečko-Međimurske štedionice d. d.³⁸ Najznačajnije cjeline gradiva su prvenstveno one vezane uz rad upravljač-

³¹ Mihók-scher Ungarischer Compass 1908-1909. Financielles und Commercielles Jahrbuch, I. Theil., Geld und Creditinstitute Budapest: Herausgegeben von dr. Alexander Nagy de Galantha, 1908., 903.; Narodne novine, 1923., br. 51.

³² „Narodne novine“, 1948., br. 12.

³³ *Compass Finanzielles Jahrbuch 1922.*, Gegrundet von Gustav Leonhardt General-Sekretar der Osterreichisch-ungarischen Bank, Band II. Tschechoslovakei – Jugoslavien, Wien: Herausgegeben von Rudolf Hanel, Compassverlag, 1922., 1135; „Narodne novine“, 1922., br. 26.

³⁴ „Službeni list FNRJ“, 1949., br. 19; „Narodne novine“, 1949., br. 91.

³⁵ Pravila Kotoribske štedionice d. d. u Kotoribi.

³⁶ „Narodne novine“, 1947., br. 94.

³⁷ Zbornik zakonah i naredaba za Kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju, 1875., br. 79. Trgovački zakon (Zakonski članak XXXVII.).

³⁸ Gradivo fondova 149. i 150., Donjomeđimurske štedionice i Preloške štedionice sadrži samo tri cjeline gradiva, dok je gradivo fonda 148. sačuvano necjelovito, odnosno postoji više serija, ali gradivo nije sačuvano za čitavo razdoblje djelovanja štedionice.

kih tijela štedionica te eventualno uz materijalno i knjigovodstveno poslovanje. Cjelina koja se odnosi na rad upravljačkih tijela sadrži zapisnike zasjedanja Glavne skupštine, Upravnog odbora i Nadzornog odbora.³⁹ Dok se zapisnici zasjedanja Glavne skupštine bave najznačajnijim pitanjima vezanim uz poslovanje štedionice, u zapisnicima Upravnog odbora može se saznati niz obavijesti vezanih uz poslovanje štedionice poput obavijesti o pravnim osobama iz područja trgovine, industrije, poljoprivrede koje je štedionica kreditirala; podatke o poslovnoj dobiti na mjesečnoj, odnosno kvartalnoj bazi; podatke o isplati nagrada za uspješno poslovanje članovima Upravnog odbora te zaposlenicima štedionice. Upravni odbor je također razmatrao i predlagao rješenja o raspodjeli poslovne dobiti koja se mogla rasporediti u razne fondove u vlasništvu štedionice poput: fonda za pričuvu, za dividende, za superdividende, za isplatu naknadi Upravnom i Nadzornom odboru te za dobrotvorne odnosno humanitarne i slične svrhe, a konačnu odluku o navedenome donosila je Glavna skupština. Ovisno o poslovnom uspjehu, štedionica je svake godine izdvajala dio iznosa za humanitarne i socijalne namjene pa je tako 1922. godine Čakovečko-Međimurska štedionica izdvojila ukupno 15000 dinara za sljedeće udruge: Vatrogasno društvo „Čakovec“, Društvo Dobrotvor „Čakovec“, Društvo za poljepšanje Čakovca, Izraelitičko gospojinsko društvo u Čakovcu te za siromašne stanovnike Čakovca.⁴⁰ Prema odluci ravnateljstva Čakovečko-Međimurske štedionice 1927. godine utemeljen je mirovinski fond štedionice za njezine činovnike.⁴¹ Što se tiče dioničara štedionice, potrebno je istaknuti da je znatan dio dolazio iz redova židovskih poduzetnika i intelektualaca.⁴²

Isto tako, dionice, npr. Čakovečko-Međimurske štedionice posjedovale su pojedine tvrtke i financijske institucije: Hrvatsko-slavonska zemaljska hipotekarna banka Zagreb, Ljubljanska kreditna banka, Čakovečki paromlin i munjara Čakovec, Braća Graner, Tvornica čarapi, vrpci i vezica Čakovec, nasljednici S. Neumanna, Čakovečka tvornica kandita i čokolade, Makso Heinrich.⁴³ Što se tiče

³⁹ U nastavku poglavlja će se prvenstveno govoriti o Čakovečko-Međimurskoj štedionici kao najznačajnijoj i po broju dioničara najvećoj u to doba. Ostale tri štedionice imale su, s obzirom na zastupljenost što se tiče izdanih kredita i broja dioničara, više lokalno značenje.

⁴⁰ HR-DAM-147., Čakovečko-Međimurska štedionica d.d. Čakovec (1920-1949.), Upravljanje, Knjiga zapisnika sjednica glavne skupštine i ravnateljstva 1921.-1940., knj. 1, Zapisnik sjednice ravnateljstva od 22. 4. 1922.

⁴¹ Štedionica je prema odluci ravnateljstva trebala izdvajati iznos od 10000 dinara uz 4 % iznosa koji se odvajao od plaće činovnika. U narednim godinama iznos koji će štedionica izdvajati ovisit će prvenstveno o poslovnoj dobiti.

⁴² Takva situacija je bila kod Čakovečko-Međimurske štedionice dok je kod ostalih štedionica dioničara, koji su pripadali židovskoj populaciji, bio negdje oko trećine.

⁴³ HR-DAM-147., Čakovečko-Međimurska štedionica d. d. Čakovec (1920-1949.), Upravljanje, Knjiga zapisnika sjednica glavne skupštine i ravnateljstva 1921.-1940., knj. 1; Jasna Požgan, "Prilog

tvrtki koje je Čakovečko-Međimurska štedionica kreditirala tijekom 1920-ih godina, neke od njih su spadale među značajnije trgovačke, industrijske i obrtničke poput: Braća Graner, Čakovečka javna skladišta Čakovec, Čakovečki paromlin i munjara Čakovec, Agraria d. d. Čakovec, Braća Fischer, Čakovec; Braća Hirschsohn, Čakovec; Domovinska proizvodnja drva d. d. Zagreb; Braća Rado, Kotoriba; Dragutin Scheier, Čakovec; Čakovečka tvornica kandita i čokolade M. Heinrich i Juraj Pogany.⁴⁴ Iz iste serije gradiva od ostalih štedionica može se istaknuti gradivo Preloške štedionice d. d. u Prelogu u kojem se može saznati kako je ista 1926. godine donijela odluku o afilijaciji, odnosno o spajanju s Hrvatskom poljodjelskom bankom iz Zagreba radi poboljšanja poslovanja.⁴⁵ Iz gradiva štedionica - poput zapisnika sjednica - može se pratiti postepeni rast poslovnih dobiti što svjedoči o gospodarskom rastu i oporavku te uspješnom poslovanju tvrtki koje su iste kreditirale. Osim navedenih štedionica u Međimurju su djelovale još neke štedionice čije gradivo nije sačuvano, ali se obavijesti o njima posredno mogu naći u gradivu fonda Čakovečko-Međimurske štedionice ili u gradivu upravnih tijela poput trgovišta Čakovec. Iste su bile osnovane u Austro-Ugarskoj monarhiji te su se uključile u financijske tokove Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. To su bile: Štrigovska štedionica d. d., osnovana 1906.⁴⁶ i Čakovečka regionalna štedionica d. d., utemeljena 1895. godine.⁴⁷ Štedionice se nisu uspjele održati u novoj državi. Štrigovska štedionica je 1923. godine likvidirana.⁴⁸ Čakovečka regionalna štedionica je nastavila poslovanje pod novim nazivom kao podružnica Hrvatske sveopće kreditne banke d. d. iz Zagreba od 1921. godine.⁴⁹

istraživanju međimurskih štedionica do njihove likvidacije nakon Drugog svjetskog rata", Hrvatski državni arhiv, *Arhivski vjesnik*, 51/2008., 259-274.

⁴⁴ Navedene tvrtke koje je štedionica kreditirala mogu se saznati iz sjednica ravnateljstva koje je odlučivalo o kreditima, odnosno posebnom odboru koji je bio osnovan u tu svrhu.

⁴⁵ Jasna Požgan, "Prilog istraživanju međimurskih štedionica do njihove likvidacije nakon Drugog svjetskog rata", Hrvatski državni arhiv, *Arhivski vjesnik*, 51/2008., 259-274.

⁴⁶ *Mihók-scher Ungarischer Compass 1908-1909*. Financielles und Commercielles Jahrbuch, I. theil, Geld und Creditinstitute Budapest: Herausgegeben von Dr. Alexander Nagy de Galantha, 1908.

⁴⁷ Autori spominju štedionicu pod različitim nazivima: kao „Čakovečku regionalnu štedionicu“ Siniša Lajnert, „Arhivistički prikaz sustava bankovno-novčarskih institucija u Hrvatskoj do likvidacije privatnih kreditnih poduzeća (1846.-1949.)“, doktorska disertacija; kao „Čakovečku okružnu štedionicu“ Vladimir Kalšan, *Građansko društvo u Međimurju*, Čakovec, 2000., 131.

⁴⁸ HR-DAM-147., Čakovečko-Međimurska štedionica d. d. Čakovec (1920-1949), Materijalno i financijsko poslovanje 1918.-1949., Knjigovodstveno poslovanje 1919.-1949., „Žurnal „Pomoćna knjiga) br.1 (1941-1943). U knjizi je među potraživanjima prema dužnima navedeno da je Štrigovska štedionica u likvidaciji od 1923. godine.

⁴⁹ Siniša Lajnert, „Arhivistički prikaz sustava bankovno-novčarskih institucija u Hrvatskoj do likvidacije privatnih kreditnih poduzeća (1846.-1949.)“, doktorska disertacija; Vladimir Kalšan, *Građansko društvo u Međimurju*, Čakovec, 2000., 132.

Osim o štedionicama u gradivu uprave - kao što je fond „Poglavarstvo trgovišta Čakovec (1919-1934)” - mogu se pronaći obavijesti vezane uz prodaje zemljišta za potrebe proširenja kao u slučaju E. Vajde 1922. i 1923. godine⁵⁰ ili neuspjele prodaje zemljišta Prvoj međimurskoj tvornici pletene žice i željeznog pokućstva koja je trebala za gradnju tvornice.⁵¹ Gradivo značajnih tvrtki poput „Vajde”, „Braće Graner” i „Samuela Neumanna nasljednici” iz međuratnog razdoblja nije sačuvano.⁵² U Državnom arhivu za Međimurje čuva se gradivo pravnih nasljednika navedenih tvrtki nakon 1945. godine poput: fonda 199., Čakovečke tekstilne industrije „Čateks” Čakovec, fonda 200., Međimurska trikotaža „MTČ” Čakovec te fonda 197., „Vajda” mesna industrija Čakovec.⁵³ Gradivo tvrtki iz metalne industrije poput Prve međimurske tvornice pletene žice i željeznog pokućstva, osnovane 25. rujna 1921., odnosno od 1927. godine Čakovečke industrije željeza⁵⁴ te drvene industrije poput Domovinske proizvodnje drva d. d. Zagreb,⁵⁵ osnovane 6. studenoga 1920., također nije sačuvano.

Jedan od rijetkih sačuvanih fondova nastao djelovanjem industrijske tvrtke je fond 151., Čakovečki mlin-paromlin „Čakovec” koji je nastao djelovanjem tvrtke koja je svoje djelovanje započela potkraj 19. stoljeća te se razvila kao jedna od uspješnijih iz područja prehrambene, odnosno mlinске industrije. Početci djelovanja mlinске industrije datiraju od 1834. godine kada je na inicijativu poduzetnika Ivana Kaupa izgrađen paromlin kod današnjeg Glavnog željezničkog

⁵⁰ HR-DAM-7., Poglavarstvo trgovišta Čakovec (1919-1934), Zapisnici sjednica općinskog vijeća Čakovec s kazalom 1919-1927. U točki 182. iz 1922. godine odobrena je prodaja općinskog zemljišta u Martanama, odnosno razlika od 35 četvornih hvati po cijeni od 40 kruna po kvadratnom metru. U točki 183. vijeće je odobrilo prodaju susjednog zemljišta u Martanama uz postojeću parcelu na kojoj se nalazila tvornica po cijeni 50 kruna po kvadratnom metru. U točki 82. iz 1923. godine vijeće je odobrilo prodaju zemljišta površine 4547 metara kvadratnih po cijeni 56 837 dinara i 50 para tvrtki E. Vajde.

⁵¹ HR-DAM-7., Poglavarstvo trgovišta Čakovec (1919-1934), Zapisnici sjednica općinskog vijeća Čakovec s kazalom 1919.-1927. U točki 123. iz 1922. godine navedeno poduzeće je uputilo zahtjev vijeću za kupnju zemljišta u Martanama površine 15000 metara kvadratnih radi gradnje tvornice i radničkih stanova. U točki 144. iz 1922. godine navedenom poduzeću je ponuđeno zemljište kod Čakovečkog paromlina bilo neprihvatljivo te se o toj točki više nije raspravljalo zbog skorašnjih lokalnih izbora.

⁵² U današnjoj tvrtki Vajda u Čakovcu čuva se u pismohrani gradivo pravnog prednika iz razdoblja između 1920. i 1940-ih godina. Vidi Dragutin Feletar, *Vajda: 100 godina: 1912.-2012.: prinos povijesti prehrambene industrije u Međimurju, Meridijani*, Čakovec, 2012.

⁵³ Poduzeće Čateks je utemeljeno 1948. godine kao pravni slijednik nacionalizirane tvrtke S. Neumanna nasljednici, a poduzeće MTČ je pravni slijednik tvrtke Braća Graner. Svi nabrojeni fondovi su obrađeni i opisani prema međunarodnoj normi za opis gradiva.

⁵⁴ *Compass Finanzielles Jahrbuch Jugoslawien*, Compass d.d., Zagreb, 1928., 429.

⁵⁵ Isto, 573. Navedena tvrtka je 1919. godine preuzela pilanu Domovinske proizvodnje d. d. iz Budimpešte u Čakovcu koja je postojala prije Prvog svjetskog rata. V. Kalšan, *Međimurska povijest*, Čakovec, 2006., 291.

kolodvora u Čakovcu. Paromlin je djelovao do 1886. godine, kada ga je preuzela tvrtka Hochsinger i sinovi koja ga je kupila po provedenom postupku te je ubrzo promijenio djelatnost. Godine 1892. Gradsko vijeće Čakovca započelo je razmatrati ideju o uvođenju efikasnije plinske rasvjete zbog problema s dotadašnjom rasvjetom grada Čakovca. Za navedenu inicijativu saznao je vlasnik paromlina u Gutorföldu, Lajos (Ljudevit) Molnar, te je Gradskom poglavarstvu dostavio ponudu o izgradnji električne centrale i paromlina, a zauzvrat je zatražio da mu se dodijeli besplatno zemljište u navedenu svrhu. Od ponude do sklapanja ugovora prošlo je gotovo godinu dana. Dana 24. travnja 1893. godine sklopljen je ugovor o izgradnji električne centrale između grada Čakovca i Lajosa Molnára. Dana 1. listopada 1893. godine započela je s radom električna centrala i paromlin, a Čakovec je dobio javnu električnu rasvjetu. Zbog navedenih investicija L. Molnár je nakon nekog vremena bankrotirao, te je paromlin i centralu preuzela Čakovečka štedionica d.d. koja je 17. listopada 1897. godine utemeljila dioničko društvo pod nazivom Elektrizitätswerk und Dampfmühle A.G. in Csakathurn. Već četiri godine kasnije, 1900. godine navedeno dioničko društvo je likvidirano te je paromlin i centralu kupila tvrtka Grünwald i Schwarz iz Varaždina. Pod novim vlasnicima tvrtka je modernizirana i proširila je svoje poslovanje na nova tržišta, ali je usprkos tome tvrtka nakon nekoliko godina likvidirana. Dana 24. svibnja 1908. godine objavljeno je osnivanje nove tvrtke pod nazivom Csáktornyai Dampfmühle und Elektrizitätswerke Aktiengesellschaft, odnosno Čakovečki paromlin i munjara d. d. Nova tvrtka će se razviti u uspješnu i respektabilnu tvrtku iz područja mlinarske industrije te će pod navedenim nazivom djelovati i nakon raspada Austro-Ugarske monarhije u novoj državi, Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca.⁵⁶ Tvrtka će djelovati do 27. lipnja 1946. kada će prema rješenju Ministarstva industrije i rudarstva postati državno poduzeće, a već 5. kolovoza iste godine započinje djelovati pod nazivom Državni paromlin Čakovec.⁵⁷

Fond „Čakovečki mlin-paromlin Čakovec“ se sastoji od raznih dokumentacijskih cjelina koje se odnose na osnivanje, upravljanje, nekretnine, proizvodna sredstva, poslovanje, opće administrativno poslovanje, financijsko poslovanje i radne odnose. Većina od navedenih cjelina je sačuvana u necjelovitom obliku što znači da nedostaje dio dokumentacije poput zapisnika zasjedanja glavne skupštine, upravnog odbora, poslovne korespondencije, financijske dokumentacije, opće administrativno poslovanje za čitavo razdoblje djelovanja tvrtke, a posebno

⁵⁶ *Mlinarstvo u Međimurju*, Državni arhiv za Međimurje, 2010., 22-34., katalog izložbe; Sumarni inventar fonda 151., Čakovečki mlin-paromlin Čakovec (1893-1945).

⁵⁷ Poduzeće će 1952. godine promijeniti naziv u Čakovečki mlin, poduzeće za prerađu i promet žitarica. Od početka 1990-ih godina nakon pretvorbe poduzeće djeluje pod nazivom Čakovečki mlinovi d. d.

nedostaje gradivo od 1920. do 1929. godine. Navedene vrste gradiva koje nisu cjelovite sadrže dokumentaciju nastalu tijekom 1930-ih i 1940-ih godina ili čak od početka 20. stoljeća, odnosno iz predratnog razdoblja prije Prvog svjetskog rata.⁵⁸ Iz razdoblja 1920-ih godina sačuvana je dokumentacija koja se odnosi na radne odnose te djelomično na proizvodna sredstva, financijsko poslovanje i poslovanje s klijentima. Dokumentacija koja se tiče poslovnih veza obuhvaća gradivo za razdoblje od 1929. do 1940. godine te sadrži informacije o poslovnim vezama tvrtke Čakovečki paromlin i munjara koja se tradicionalno povezala s pravnim osobama koje su poslovale na području bivše Austro-Ugarske monarhije poput Slovenije, (Prekmurje, Štajerska), Austrije, Slavonije te sjeverozapadne Hrvatske (Međimurje, Hrvatsko zagorje, Podravina), a isto vrijedi za područja odakle se opskrbljivala potrebnom sirovinom- pšenicom. Tako je tvrtka vršila otkup pšenice na području Međimurja, Hrvatskog zagorja, Slavonije, Slovenije, Vojvodine i Mađarske (Donja Lendava, Ormož, Ptuj, Ljutomer, Novi Marof, Slavenska Požega, Đakovo, Mursko Središće, Prelog, Kotoriba, Velika Kikinda, Nagykanizsa, Bedekovčina). Što se tiče cjeline o radnim odnosima, ista sadrži popise zaposlenika tvrtke koja je 1920. brojila 27 zaposlenika, a početkom 1930-ih njihov broj se povećao na 60 s obzirom na činjenicu da je tvrtka proširila svoje poslovanje. Cjelina koja se odnosi na upravljačka tijela sadrži zapisnike sjednica Upravnog odbora i Glavne skupštine iz 1930-ih godina te evidencije o članovima Upravnog odbora i Nadzornog odbora kao i popise dioničara. Znatan dio dioničara tvrtke bio je također iz redova židovske populacije.⁵⁹

ZAKLJUČAK

Međimurje je, zahvaljujući sinergiji više čimbenika poput: povoljnog prometnog položaja, stimulativnim uvjetima, jeftinoj radnoj snazi te prisustvu židovske populacije od druge polovine 19. stoljeća, imalo razvijene gospodarske grane poput industrije, obrtništva, trgovine te rudarstva. Potkraj 1918. godine, u studenom u Međimurju dolazi do spontanih iskazivanja nezadovoljstva kroz napade na imovinu plemstva i imućnijeg građanstva te na javne institucije (škole, općine, bilježnički uredi...). Zbog represalija koje su ubrzo uslijedile na Badnjak 1918. godine, a zahvaljujući dobrovoljačkim postrojbama organiziranim od strane pripadnika Narodnog vijeća, Međimurje je oslobođeno od Mađara. Početkom 1919. godine u Međimurju je оформljena, kao najviša civilna vlast, institucija Gra-

⁵⁸ U seriji o osnivanju nalazi se prijepis ugovora o uvođenju električne rasvjete od 24. travnja 1893. godine. Također u cjelini koja se odnosi na nekretnine, dokumentacija obuhvaća razdoblje do 1917. godine te od 1930-ih i 1940-ih.

⁵⁹ *Mlinarstvo u Međimurju*, katalog izložbe, 24-25., 32.

đanskog povjereništva za Međimurje. Kao takva, navedena institucija će ubrzo diljem Međimurja nastojati uspostaviti red i opću sigurnost. Zahvaljujući smirivanju situacije, pojedine gospodarske grane će biti pod privremenom upravom poput naftnih izvora u Selnici. Što se tiče ostalih gospodarskih grana, odnosno pravnih osoba, one će se postupno uključiti u gospodarske tokove nove države te će uspostaviti ili obnoviti poslovne veze sa subjektima s područja bivše Austro-Ugarske monarhije (Slovenija, Austrija, Mađarska, Vojvodina). To se posebno odnosi na financijske institucije poput štedionica, zatim obrtničku populaciju te tvrtke iz raznih područja industrije poput prehrambene, drvne, itd. Pojedine tvrtke će se više ili manje uspješno prilagoditi i poslovati u novonastalim okolnostima u novoj državi dok će neke propasti ili biti likvidirane.

IZVORI I LITERATURA

1. Državni arhiv za Međimurje, 7., Poglavarstvo trgovišta Čakovec (1919.-1934.)
2. Državni arhiv za Međimurje, 15., Narodni odbor kotara Čakovec (1945.-1962.)
3. Državni arhiv za Međimurje, 100., Općinski (Kotarski sud) sud u Čakovcu (1945.-1990.)
4. Državni arhiv za Međimurje, 140., Obrtni zbor za grad i kotar Čakovec (1895.-1950.)
5. Državni arhiv za Međimurje, 141., Obrtni zbor za kotar Prelog (1906.-1950.)
6. Državni arhiv za Međimurje, 147., Čakovečko-Međimurska štedionica d.d. Čakovec (1920.-1949.)
7. Državni arhiv za Međimurje, 151., Čakovečki mlin-paromlin Čakovec (1893.-1945.)
8. Državni arhiv za Međimurje, 193., Međimurski ugljenokopi Mursko Središće (1945.-1972.)
9. Knjižnica „Nikola Zrinski“ Čakovec, Ostavština dr. Ivana Novaka (1884.-1934.)
10. *Bankarstvo u Međimurju*, Državni arhiv za Međimurje, 2013., katalog izložbe.
11. *Dr. Ivan Novak, nacionalni osloboditelj i preporoditelj Međimurja*, Knjižnica i čitaonica Čakovec, Čakovec, 1998., katalog izložbe.
12. Dragutin FELETAR, *Vajda: 100 godina: 1912.-2012.: prinos povijesti prehrambene industrije u Međimurju*, Meridijani, Čakovec, 2012.
13. Vladimir KALŠAN, *Građansko društvo u Međimurju*, Čakovec, 2000.
14. Vladimir KALŠAN, *Međimurska povijest*, Čakovec, 2006.

15. Siniša LAJNERT, *Arhivistički prikaz sustava bankovno-novčarskih institucija u Hrvatskoj do likvidacije privatnih kreditnih poduzeća (1846.-1949.)*, Zagreb, 2008., doktorska disertacija.
16. *Mlinarstvo u Međimurju*, Državni arhiv za Međimurje, 2010., katalog izložbe.
17. *Obrtništvo u Međimurju (1921.-1962.)*, Državni arhiv za Međimurje, 2015., katalog izložbe.
18. Jasna POŽGAN, "Prilog istraživanju međimurskih štedionica do njihove likvidacije nakon Drugog svjetskog rata", Hrvatski državni arhiv, *Arhivski vjesnik*, 51/2008.
19. Jasna POŽGAN, Ivana POSEDI, "Arhivsko gradivo obrtničkih udruženja u međuratnome razdoblju na području Međimurja i kopriivničke Podravine", Zbornik radova 5. kongresa hrvatskih arhivista, Hrvatsko arhivističko društvo, Državni arhiv u Zadru, Zagreb, 2017.
20. Sumarni inventar fonda 140., Obrtni zbor za grad i kotar Čakovec (1895.-1950.)
21. Sumarni inventar fonda 141., Obrtni zbor za kotar Prelog (1906.-1950.)
22. Sumarni inventar fonda 142., Udruženje zanatlija za općine Kotoriba i Donja Dubrava u Kotoribi (1908.-1945.)
23. Sumarni inventar fonda 151., Čakovečki mlin-paromlin Čakovec (1893.-1945.)
24. *Compass Finanzielles Jahrbuch 1922.*, Gegründet von Gustav Leonhardt General-Sekretar der Österreichischungarischen Bank, Band II., Tschechoslowakei-Jugoslawien, Wien, Herausgegeben von Rudolf Hanel, Compassverlag, 1922.
25. *Compass Finanzielles Jahrbuch Jugoslawien*, Kompass d.d., Zagreb, 1928.
26. *Compass Finanzielles Jahrbuch Jugoslawien*, Compassverlag, Wien, 1938.
27. *Mihók-scher Ungarischer Compass 1908.-1909.* Financielles und Commercielles Jahrbuch, I. Theil, Geld und Creditinstitute Budapest, Herausgegeben von dr. Alexander Nagy de Galantha, 1908.
28. *Narodne novine*, 5/1921.
29. *Narodne novine*, 89/1945.
30. *Narodne novine*, 94/1947.
31. *Narodne novine*, 12/1948.
32. *Narodne novine*, 91/1949.
33. *Službeni list Federativne Narodne Republike Jugoslavije*, 19/1949.
34. *Zbornik zakonah i naredabah za Kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju*, 1875., br. 79.

SAŽETAK

IZVORI ZA PROUČAVANJE GOSPODARSKIH PRILIKA U MEĐIMURJU (1918.-1929.)

Međimurje je na Badnjak 1918. godine vojnom akcijom oslobođeno od mađarskih postrojbi te vraćeno u sastav Hrvatske. Povratak u sastav Hrvatske odnosno uključivanje u novu državu Kraljevinu SHS podrazumijevalo je prilagodbu što se tiče javnog, političkog i gospodarskog života. U Međimurju je zahvaljujući povoljnom geoprometnom položaju djelovao niz pravnih osoba iz oblasti industrije, bankarstva, obrtništva, rudarstva koje su pretežno utemeljene u drugoj polovini 19. stoljeća odnosno početkom 20. stoljeća, a djelovale su prema dotada važećoj legislativi koja se odnosila na trgovačka društva (Zakon iz 1875) odnosno obrtnička udruženja (Zakon o obrtnim zborovima iz 1884). Navedena legislativa ostati će na snazi do donošenja novih zakona u Kraljevini SHS.

O pravnim osobama iz gospodarstva najviše informacija moguće je saznati iz njihova sačuvanog arhivskog gradiva koje se čuva u Državnom arhivu za Međimurje. To je prvenstveno arhivsko gradivo pravnih osoba iz područja bankarstva, obrtništva, industrije te rudarstva kao što su: Čakovečko-Međimurska štedionica d.d. u Čakovcu, Preloška štedionica d.d. u Prelogu, Donjomeđimurska štedionica d.d. u Prelogu, Kotoribska štedionica d.d., Čakovečki mlin-paromlin Čakovec, Obrtni zbor za grad i kotar Čakovec, Obrtni zbor za kotar Prelog, Udruženje zanatlija za općine Kotoriba i Donja Dubrava u Kotoribi, Međimurski ugljenokopi Mursko Središće.

Najznačajniji fond iz oblasti bankarstva je fond Čakovečko-Međimurske štedionice d.d. u Čakovcu koja je nastala spajanjem dviju štedionica: Čakovečke štedionice d.d. (nastale 1871) i Međimurske štedionice d.d. Čakovec (nastala 1881). Čakovečko-Međimurska štedionica djelovala je kao dioničko društvo u kojem je značajan broj dioničara pripadao pripadnicima židovske zajednice. Štedionica je kreditirala niz tvrtki iz područja industrije, trgovine i ostalih djelatnosti na području Međimurja te čak i sjeveroistočne Slovenije /današnjeg Prekmurja. Čakovečko-Međimurska štedionica bavila se osim financijskim poslovima i djelatnošću skladištenja preko vlastite tvrtke Čakovečka javna skladišta d.d. (osnovana 1891) kupljene od prethodnog vlasnika /lea Hirschmanna. Čakovečki mlin-paromlin Čakovec dokumentira djelovanje pravne osobe Čakovečkog paromlina i munjare d.d. u Čakovcu osnovanog 1908. godine iako je djelatnost mlinске industrije i pružanja usluge električne rasvjete započela već 1893. godine. Čakovečki paromlin i munjara d.d. spadao je među značajnije tvrtke međuratnog razdoblja 1920-ih godina i kasnije te je tradicionalno i dalje razvijao poslovnu suradnju s tvrtkama sa područja bivše Austro-Ugarske Monarhije (Austrije, Slovenije/Prekmurje, Štajerska, Vojvodina, Hrvatska /Hrvatsko Zagorje, Podravina). Tvrtka se za

svoje poslovne potrebe opskrbljivala žitom s područja Međimurja, Hrvatskog Zagorja, Slavonije, Slovenije /Štajerska, Prekmurje te Mađarske.

Obrtni zbor za trg i kotar Čakovec osnovan je 1921. godine iako je postojao i ranije te je okupljao brojne obrtnike na području kotara Čakovec dok je Obrtni zbor za kotar Prelog koji je osnovan 1925. okupljao obrtničku populaciju na teritoriju kotara Prelog. Uz navedena udruženja postojalo je i Udruženje zanatlija za općine Kotoriba i Donja Dubrava u Kotoribi koje je okupljalo obrtnike na teritoriju navedenih dviju općina. Iz gradiva navedenih udruženja (evidencije o članovima, majstorima, kalfama, šegrtima) može se uočiti da su pojedini članovi udruženja osim na području vlastite djelatnosti uzimali na naukovanje naučnike/šegrt i sa susjednih područja (Podravine, Hrvatsko zagorje). Gradivo obrtničkih udruženja kao što je dokumentacija o članstvu svjedoči i o razvijenosti pojedinih gospodarskih grana poput industrije, graditeljstva, poljoprivrede i raznih uslužnih djelatnosti.

Što se tiče grane kao što je rudarstvo iz fonda Međimurski ugljenokopi može se saznati o djelovanju jednog od pravnih prednika, Ugljenika Peklenice Karla Vargazona (Rudnika Peklenice) koji je započeo djelovati 1919. godine i vršio eksploataciju ugljena na području istočno od željezničke pruge Čakovec-Lendava.

Značajan dio gradiva iz područja bankarstva, industrije, zanatstva, rudarstva je obrađen i dostupan za korištenje. Uz njih dodatne podatke o djelovanju pravnih osoba iz područja gospodarstva za razdoblje nakon završetka Prvog svjetskog rata do 1929. može se pronaći u arhivskom gradivu javne uprave kao npr. Poglavarstvo trgovišta Čakovec (1919-1934), Općinsko poglavarstvo Prelog (1919-1941), Upravne općine s područja Međimurja (1919-1941), a posebno u zapisnicima sjednica gradskih/općinskih vijeća može se saznati o dodjelama zemljišta, dozvolama za gradnju i sl.

Uz arhivsko gradivo koje se čuva u DAM potrebno je spomenuti i arhivski fond Ostavština Novak koji se čuva u Knjižnici „Nikola Zrinski“ Čakovec, a koji dokumentira rad i djelovanje dr. Ivana Novaka, pravnika, istaknutog domoljuba zaslužnog za organizaciju i realizaciju vojne akcije oslobođenja Međimurja od mađarskih postrojbi. U navedenom fondu u cjelini Ekonomija, industrija nalaze se korespondencije nastale između dr. I. Novaka i pravnih osoba u kojima se mogu saznati zanimljivi podaci o eksploataciji izvora nafte na području Selnice koji su do 1918. godine bili vlasništvo poduzetnika Vilima Singera iz Beča te su isti prema naredbi od ožujka 1919. ekspropirani i stavljeni pod državnu upravu.

Gradivo iz područja gospodarstva pruža vrlo zanimljive informacije o pravnim osobama s aspekta njihova javnog djelovanja te se na primjer može saznati i o potpomaganju raznih humanitarnih akcija, zaštiti kulturne baštine i sl. Stoga kao takvo predstavlja vrijedan izvor i za proučavanje povijesti lokalnih zajednica.

Ključne riječi: arhiv; arhivsko gradivo; poduzeće; tvornica; rudnik; štedionica; obrt; Međimurje.

SUMMARY

SOURCES TO STUDY ECONOMIC SITUATION IN MEĐIMURJE (1918-1929)

On Christmas Eve 1918, by military action, Međimurje was delivered from Hungarian military units and returned into the constitution of Croatia. Return into the constitution of Croatia and an integration in a new state The kingdom of SHS meant an adjustment taking part of public, political, and economic life. Due to specific Geotrafic position, many legal persons taking part of industry, banking, crafts and mining were active in Međimurje. Many of them were founded in the second half of XIXth or on the beginning of XXth century, acted by already current legislation referred to companies (The Law from 1875) or craftsmanships Union (Law on Craftsmens Assembly from 1884). Legislation mentioned above was current until the passing of new laws in the Kingdom of SHS.

The most of information about legal persons from economy, you'll find out from their preserved archive collection kept in the National Archive for Međimurje. First of all, it's an archive collection of legal persons taking part of banking, craftsmanship, industry and mining like: Čakovečko-Međimurska štedionica d.d. in Čakovec, Preloška štedionica d.d. in Prelog, Donjomeđimurska štedionica d.d. in Prelog, Kotoribska štedionica d.d., Čakovečki mlin-paromlin Čakovec, Craftmans Assembly for city and a district of Čakovec, Craftsmans Assembly for a district of Prelog, Old crafts Assembly for Municipality of Kotoriba and Donja Dubrava from Kotoriba, Međimurski ugljenokopi Mursko Središće.

The most significant banking fond is fond of Čakovečko-Međimurska štedionica d.d. in Čakovec resulted by merger of two saving banks: Čakovečka štedionica d.d. (founded in 1871) and Međimurska štedionica d.d. Čakovec (founded in 1881). Čakovečko-Međimurska štedionica operated as a joint stock company with a big number of shareholders being part of a Jewish community members. Saving bank was providing financing of many companies taking part of industry, trade and oder particular industries on the area of Međimurje and north east Slovenia-today called Prekmurje. Čakovečko Međimurska saving bank except business finance, was offering a storage services trough it's own company (public storage in Čakovec) called Čakovečka javna skladišta d. d. (founded in 1891) boughten from it's first owner Leo Hirschmann. Čakovečki mlin-paromlin Čakovec (mill and vapormill in Čakovec) documenting an activity of legal person of Čakovečki paromlin i munjara d. d. in Čakovec founded in 1908 even the activity of mill industry and providing a service of an electrical street light started in 1893. Čakovečki paromlin i munjara d.d. was one of the most important companies between the wars, especially in 1920^{ties} with a constant cooperation development with many international companies from the former Austro-Hungarian Monarchy like (Austria, Slovenia/Prekmurje, Štajerska,

Vojvodina, Hrvatska/Hrvatsko Zagorje and Podravina). The company, it's business needs for wheat provided from Međimurje, Hrvatsko Zagorje, Slavonia, Slovenia/Štajerska, Prekmurje and Hungary.

Craftsmanship Assembly for the municipality and district of Čakovec established in 1921, even existed before, was gathering many craftsmens on the area of Čakovec district. Craftsmanship Assembly for the district of Prelog founded in 1925 gathering craftsmans population on the territory of Prelog district. Except above mentioned assemblies, it was one more Craftsmans Assembly in Kotoriba for Municipalities of Kotoriba and Donja Dubrava, gathering the craftsman population on two mentioned municipality areas. From the archive collection of mentioned assemblies, (evidences about members, crafters, trainees and apprentices). It's evident that some assembly members were accepting local trainees, the other were accepting from neighbourhood regions like (Podravina, Hrvatsko Zagorje, Slavonia, Slovenia). The archive collection about craft assembly, like members documentation it's a firm proof of development of some sectors like: industry, building, agriculture and some service craft activities.

Regarding the mining, from the fond of Coal mines of Međimurje it's possible to find out some information about activity of the principal as legal person – Ugljenik Peklenica of Karl Vargazon (Peklenica Mine), opened in 1919, continued with an exploitation on the area east of Čakovec-Lendava railway. Significant part of the Archive collection taking part of banking, industry, trade and mining is processed and available to use. Except those (we mentioned), additional information about the activity of legal persons from economy after World War I. until 1929, it is possible to find in the Archive collection about public administration like: The council of market town of Čakovec (1919-1934), Council of Prelog Municipality (1919-1941), Administrative municipalities from Međimurje (1919-1941), specially in the town/municipality assemblies meeting records wherefrom we can find out about land allocation, building permits and similar norms.

Except Archive collection kept in DAM (NAM, National Archives for Međimurje), it is necessary to mention the archive fond called *Novak legacy* preserved in the Library „Nikola Zrinski“ in Čakovec. This fond is documenting the work and activity of the lawyer and patriot dr. Ivan Novak, responsible for the organisation and realisation of military action for a deliberation of Međimurje from Hungarian units. In the fond mentioned above, in part for Economy – Industry are some correspondences of dr. I. Novak and some legal persons wherefrom we can find out some interesting information about the exploitation of oil sources, in Selnica area. Those sources were the property of a businessman Vilim Singer from Vienna, but by order from march 1919, the sources were taken under the state ownership. The archive collection about Industry give us some interesting information about legal persons from the aspect of their public activity, what is an information source about supporting of many

humanitarian actions, cultural heritage protection and many other. Because of it's content represents a valuable source for the history of local communities.

Key Words: archive; archival records; company; manufacture; mining; savings-bank; craft; Međimurje.